

DAFTAR PUSTAKA

I. Arsip dan Terbitan Resmi Pemerintah

ANRI, *Algemeene Secretarie Groote Bundel Besluit 1891-1942*, no. 3155.

“De Gemeenteraad van Bandjermasin, ‘Belasting op de vervoermiddeleen wegens het daarede gebruik maken van de wegen in de gemeente Bandjermasin’ ”

“De Voorzitter van den Gemeenteraad van Bandjermasin, ‘Uittreksel uit de notulen van de openbare vergandering van de Gemeenteraad van Bandjermasin gehouden op Woensdag den 17en December 1919 des avonds ten 6.30 uur in’s Raadsvergaderzaal’ “

ANRI, *Burgerlijke van Openbare Werken Groote Bundel 1891-1942*, no. 2749.

“B 14/1/8 Stukken betreffende verzoek toezending revisietee kening schroef paal aan brug over de Sungai Pandan te Alabio.”

ANRI, *Burgerlijke van Openbare Werken Groote Bundel 1891-1942*, no. 2750.

“Departement van Binnenlandsch Bestuur, ‘Uittreksel’, tanggal 2 Desember 1916.”

“ ‘De 1ste Gouvernements Secretaris’, no. 1153/IIIB, tanggal 8 Mei 1917”

“Nota : Betreffende den aanleg van wegen in de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, opgemaakt naar aanleiding van de memorie van overgave van den gewezen Resident L.F.J. Ryckmans, 30 Juni 1917”

“Memorie van overgave betreffende de residentie Zuider-en Oosterafdeeling van Borneo, opgemaakt door den aftredenden Resident H.J. Gryzen, 3 September 1917”

“De Directeur van Binnelandsch Bestuur (Carpentier Alting), no. 2605/Btb, 12 Maret 1918.”

“De Assisetet Resident van Oeloe Soengai (Meijer) voor eensluidend afschrift, ‘Afschrift, no. 1980/22,- Bylage : 1’, 19 Agustus 1918.”

“De Assistant Resident van Bandjermasin (Roskoot) voor eensluidend afschrift, ‘Afschrift no. 3652/22,- Bijl.4’, 20 Agustus 1918.”

“Gewestelyk Bestuur Residentie : Zuider-en Oosterafdeeling van Borneo, ‘Afschrift no.6436/22,-Bylagen : Zeven’, 23 September 1918.”

“De Directeur der Burgerlijke Openbare Werken, ‘OpdrachtLeider opnemingen buitenoezittingen Ch. Le Roux inzake oopmaking wegenplan Z.&O. Afd.v.Borneo’, 11 Juni 1919”.

De Directeur Der Burgerlijke Openbare Werken, “Aanbieding schetskaart Res. Zuider-en Oosterafd.van Borneo. Bijlagen : I. Een kaart ; II. Een kaart”, 14 Juni 1919”

“De Resident der Zuidern- en Oosterafdeeling van Borneo : Op last De E.A. Wats. Ingenieur, “Wegverbetaring Soengai Boeloe-Tapoes afdeeling Oeloe Soengai, Residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo”, 19 Desember 1925.”

“De Directeur der Burgerlijke Openbare Werken “Wegaanleg Kloea-Tamiyang Lajang”, tanggal 6 Juli 1928”

“De E. Wats. Ingenieur, ‘Nota betreffende de wegverbetering Soengai-Boeloe Tapoes naar aanleiding van de door den Inspecteur van den Waterstaatsdienst voor het Oostelijk deel va den Archipel daaromtrent gemaakte op- en aanmerkingen’ ”

“Rapport betreffende de wegen in de afdeelingen Oeloe Soengai en Bandjermasin der Residente Zuider-en Oosterafdeeling van Borneo”

ANRI, *BZO Bundel*, no. 116.

“Verslag der Kommissie door Dr. C.M Schwaner van Natuurkundige Kommissie, 1851”.

ANRI, *Memorie van Overgave (MvO) der Residentie Zuider-en Oosterafdeelin van Borneo*, J.FA. de Rooy, 1905.

ANRI, *Memorie van Overgave der Residentie Zuider-en Oosterafdeelin van Borneo*, H.N.A Swart, 1906.

Memorie van Overgave der Afdeeling Holoe Soengai, Residentie Zuider-en Oosterafdeelin van Borneo, J. Reuvers, 15 Januari 1937.

ANRI, *Memorie van Overgave der Onderafdeeling Martapura, Afdeling Banjarmasin Residentie Zuider-en Oosterafdeelin van Borneo*, I.J Koopman, 8 Maret 1907.

ANRI, *Memorie van Overgave der Onderafdeeling Martapura, Afdeling Banjarmasin Residentie Zuider-en Oosterafdeelin van Borneo*, F.H. Dumas, 26 September 1908.

ANRI, *Memorie van Overgave der Onderafdeeling Martapura, Afdeling Banjarmasin Residentie Zuider-en Oosterafdeelin van Borneo*, Nusselei, 31 Maret 1910.

ANRI, *Memorie van Overgave der Onderafdeeling Martapura, Afdeling Bandjermasin, Residentie Zuider-en Oosterafdeelin van Borneo*, C van Gelder, 21 April 1915

ANRI, *Memorie van Overgave der Onderafdeeling Martapura, Afdeling Banjarmasin, Residentie Zuider-en Oosterafdeelin van Borneo*, J.C Vergouwen, Desember 1916,

ANRI, *Memorie van Overgave der Onderafdeeling Martapura, Residentie Zuider-en Oosterafdeelin van Borneo*, F.M.P.C Boer, 2 Juli 1924.

Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel, *Volkstelling 1930, Preliminary Result of the Cencus of 1930 in the Netherlands East Indies Part II Outer Provinces*. (Batavia: Landsdrukkerij, 1931).

Departement Van Economische Zaken, *Volkstelling 1930, Cencus of 1930 in the Netherlands Indies Volume V Native Population in Borneo, Celebes, The Lesser Sunda Islands, and The Mollucas*, (Batavia: Landsdrukkerij, 1936).

Kantoor van Arbeid, *Vijfde Verslag van den Dienst der Arbeidsinspectie en Koeliewerving in Nederlandsch-Indie 1920*. (Weltevreden : G. Kolff & Co., 1921).

II. Buku, Monograf, dan Artikel Jurnal

Aiiries, Christopher. "Port-Centerd Transport Development in Colonial North Sumatra". *Indonesia*. No. 59. April.1995.

Bambang Purwanto "Ekonomi Karet Rakyat Indonesia, Tahun 1890-an – 1940", Lindblad, J. Thomas (ed). 2000 .*Fondasi Historis Ekonomi Indonesia*, (Yogyakarta : Pustaka Pelajar.2000).

_____. "Menulis kehidupan sehari-hari Jakarta : Memikirkan Kembali Sejarah Sosial Indonesia", Henk Schulte Nordholt dkk (ed), *Perspektif Baru Penulisan Sejarah Indonesia*. 2008. Denpasar : Pustaka Larasan.

Bambang Subiyakto. "Infrastruktur Pelayaran Sungai : Kota Banjarmasin Tahun 1900-1970". 2015. *Kota Lama Kota Baru: Sejarah Kota-kota di Indonesia*, Freek Colombijn dkk, (Jogjakarta : Ombak.2015).

_____. "Pelayaran Sungai di Kalimantan Tenggara : Tinjauan Historis tentang Transportasi Air abad XIX", *Tesis*, Program Pasca Sarjana UGM,1999.

_____. "Transportasi Perairan di Kalimantan Selatan, 1950-1970". *Skripsi*. Jurusan Ilmu Sejarah. UGM. 1985.

Bauer, P.T. "The Prospects of Rubber". *Pacific Affairs*. Vol. 20. No. 4. Desember 1947.

- Beeckman, Daniel. "Kesultanan Banjarmasin pada 1714". King, Victor T. (ed). *Kalimantan Tempo Doeloe*. 2013. Komunitas Bambu : Depok.
- Black, Ian. "The "Lastposten": Eastern Kalimantan and the Dutch in the Nineteenth and Early Twentieth Centuries". *Journal of Southeast Asian Studies*. Vol. 16, No. 2, Sep 1985.
- Colin Barlow dan John Drabble. "Pemerintah dan Industri Karet yang Muncul di Indonesia dan Malaysia 1900-1940". Anne Both (ed). 1988. *Sejarah Ekonomi Indonesia*. Jakarta : LP3ES.
- Colombijn, Freek. "A wild west frontier on Sumatra's east Coast : The Pekanbaru-Dumai Road". *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde, On The Road : The social impact of new roads in Southeast Asia*. Vol. 158. No. 4. 2002. hlm. 743-768.
- _____. "Perkembangan Jaringan Transportasi di Sumatra Barat dari Masa Pra Kolonial sampai Sekarang". Lindblad, J. Thomas (ed). *Fondasi Historis Ekonomi Indonesia*. 2000. Yogyakarta : Pustaka Pelajar.
- De Leemkolk, W.J. Van. *De Rubber Cultuur en De Rubber-Handel van Nederladsch-Indie*. 1914. Batavia : Ruysgork & C.o.
- Dian Eka Fitriani, "Dari Jawa Ke Tanah Jiran : Perubahan Pola Migrasi Buruh Asal Jawa ke Perkebunan Karet di Malaya, 1902-1942", *Skripsi*, Jurusan Ilmu Sejarah, Fakultas Ilmu Budaya, UGM, 2017.
- Dove, Michael R. "Transition from Native Forest Rubbers to Hevea Brasiliensis (Euphorbiaceae) among Tribal Smallholders in Borneo". *Economic Botany*. Vol. 48. No. 4. Oktober-Desember 1994.
- Drabble, J.H. "The Plantation Rubber Industry in Malaya up to 1922". *Journal of the Malaysian Branch of the Royal Asiatic Society*. Vol.40. No.1. July 1967.
- Endang Susilowati, "Pasang Surut Pelayaraan Perahu Rakyat di Pelabuhan Banjarmasin, 1880-1990", *Disertasi*, UI, 2014.

- Furnivall, J.S. 2010. *Netherlands India : A Study of Plural Economy*, Cambridge : Cambridge University Press.
- G.C. Allen dan Audrey G. Donithorne. 1957. *Western Enterprise in Indonesia and Malaya: A Study in Economic Development*. London : George Allen & Unwin LTD.
- Gusti Asnan. "Transportation on the west coast of Sumatra in the nineteenth century". *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde, On The Road : The social impact of new roads in Southeast Asia*. Vol. 158. No. 4. 2002, 727-741.
- Haryo Winarso, "Access to main roads or low cost land? Residential land developers' behaviour in Indonesia", *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde, On The Road : The social impact of new roads in Southeast Asia*. Vol. 158. No. 4. 2002, hlm. 653-676.
- Healey, Christopher J. "Tribes and States in "Pre Colonial" Borneo : Structural Contradictions and the Generation of Piracy". *Social Analysis: The International Journal of Social and Cultural Practice*. No. 18. Desember. 1985.
- Helius Sjamsuddin. 2015. *Pegustian dan Temenggung: Akar Sosial, Politik, Etnis, dan Dinasti Perlawanan di Kalimantan Selatan dan Kalimantan Tengah*. Yogyakarta: Ombak.
- Irwin, Graham. *Borneo Abad Kesembilan Belas : Kajian Mengenai Persaingan Diplomatik*. 1986. Dewan Bahasa dan Pustaka Kementrian Pelajaran Malaysia : Kuala Lumpur.
- Johan Silas, "Toll roads and the development of new settlements the case of surabaya compared to Jakarta", *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde, On The Road : The social impact of new roads in Southeast Asia*. Vol. 158. No. 4. 2002, hlm. 677-689.
- Knapen, Han. 2001. *Forests of Fortune : The Environmental history of Southeast Borneo, 1600-1880*. KITLV Press : Leiden
- Kuntowijoyo. *Pengantar Ilmu Sejarah*. 2014. Yogyakarta : Tiara Wacana

Linblad, J.Thomas. *Between Dayak and Dutch : The Economic History of Southeast Kalimantan 1990-1942*. 1988. Leiden : KITLV.

_____. "Economic Aspects of the Dutch Expansion in Indonesia, 1870-1914". *Modern Asian Studies*. Vol. 23. No. 1. 1989.

_____. "Economic Change in Southeast Kalimantan 1880-1940". *Buletin of Indonesia Economic Studies*. Vol.21. 3 Desember. 1985.

Lorenz, Wolfram, "The impact of modern traffic and traditional life on informal traffic rules The example of Yogyakarta", *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde On The Road : The social impact of new roads in Southeast Asia*. Vol. 158. No. 4. 2002, hlm. 691-705.

Mrazek, Rudolf. 2006. *Engineers of Happy Land : Perkembangan Teknnologi dan Nasionalisme di sebuah Koloni*. Jakarta : Yayasan Obor.

Nieuwenhuis, A.W. 1994. *Di Pedalaman Borneo : Perjalanan dari Pontianak ke Samarinda*. Jakarta : Gramedia.

Nordholt, Henk Schulte. 2002. *Kriminalitas, Modernitas, dan Identitas, dalam Sejarah Indonesia*. Yogyakarta : Pustaka Pelajar.

Peter Boomgard dan A.J. Gooszen. 1991. *Changing Economy in Indonesia Vol. 11 Population Trends 1795-1942*. Amsterdam : Royal Tropical Institute.

Peter J.M. Nas dan Pratiwo. "Java and De Groote Postweg, La Grande Route, the Great Mail Road, Jalan Raya Pos". *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde On The Road : The social impact of new roads in Southeast Asia*. Vol. 158. No. 4. 2002. Hlm. 707-725.

Porath, Nathan, "A river, a road, an indigenous people and an entangled landscape in Riau, Indonesia". *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde On The Road : The social impact of new roads in Southeast Asia*. Vol. 158. No. 4. 2002. Hlm. 769-797.

Potter, Lessley. "A Forest Product Out of Control : Gutha Percha in Indonesia and Wider Malay World, 1845-1915". Peter Boomgard, Freek Colombijn, David Henley (ed). 1997. *Paper Landscapes : Exploration in the Environmental History of Indonesia*. Leiden : KITLV Press.

- _____. “Banjarnese in and Beyond Hulu sungai South Kalimantan : A Study of Cultural Independence, Economic Opportunity and Mobility”, Lindblad, J. Thomas (ed). 1993. *New Challenges in the Modern Economic History of Indonesia*. Leiden : Programme of Indonesian Studies, hlm. 264-298.
- [R. Z. Leirissa](#), dkk. 1984. *Sejarah sosial daerah Kalimantan Selatan*, Jakarta : Departemen Pendidikan dan Kebudayaan Direktorat Sejarah dan Nilai Tradisional-Proyek Inventarisasi dan Dokumentasi Sejarah Nasional.
- S. Eben Kirksey dan Kiki van Bilsen, “A Road to freedom : Mee articulations and the Trans-Papua Highway”, *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde On The Road : The social impact of new roads in Southeast Asia*. Vol. 158. No. 4. 2002, hlm. 837-854.
- Reid, Anthony. “Humans and Forests in Pre-colonial Southeast Asia”. *Environment and History*. Vol. 1. No. 1. Februari. 1995.
- Sunarningsih. “Pabrik Pengolahan Karet Peninggalan Belanda di Sungai Tabuk, Kalimantan Selatan”. Diakses dari kemendikbud.go.id, tanggal 24 April 2018.
- Taylor, Jean Gelman. “Aceh : Narasi Foto, 1873-1930”, Henk Schulte Nordholt dkk (ed). *Perspektif Baru Penulisan Sejarah Indonesia*. 2008. Denpasar : Pustaka Larasan.
- _____. 2009. *Kehidupan Sosial di Batavia*. Jakarta: Komunitas Bambu.
- Tillema, H.F. “Menyusuri Jeram dan Sungai di Kalimantan Timur”. King , Victor T. (ed). *Kalimantan Tempoe Doeloe*. 2013. Jakarta : Komunitas Bambu. Hlm.275-290.
- Tundjung, *Karet dari Hulu sungai : Suatu Tinjauan Sejarah Tentang Peningkatan Sumber Daya Ekonomi Pasca Kesultanan Banjar, 1900-1940*. 2014. Martapura : Pustaka Agung Kesultanan Banjar.

- Turner, Frederick Jackson. 1947. *The Frontier in America History*. Arizona : University of Arizona Press.
- Ulbe Bosma. “Smallpox, Vaccinations, and Demographic Divergences in Nineteenth-Century Colonial Indonesia”. *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde*. Vol. 171. No. 1. 2015.
- Van Klinken, Geery. “Dayak Ethnogenesis and Conservative Politics in Indonesia’s Outer Islands”. Hanneman Samuel, dan Henk Schulte Nordholt. 2004. *Indonesia in Transition : Rethinking ‘Civil Society’, ‘Region’, and ‘Crisis’*. Yogyakarta : Pustaka Pelajar.
- Van Roosmalen, Pauline K.M. “Ontwerpen aan de stad Stedenbouw in Nederlands-Indië en Indonesië 1905-1950”, *Disertasi*, Technische Departement, Universiteit Delft, 2008.
- Vlieland, C. A. “The Population of the Malay Peninsula: A Study in Human Migration”. *Geographical Review* Vol. 24. No. 1. Januari 1934.
- Vondal, Patricia J. “Intensification Through Diversified Resource Use: The Human Ecology of a Successful Agricultural Industry in Indonesian Borneo”. *Human Ecology* Vol. 15. No. 1. Maret. 1987.
- Wim Ravesteijn dan J. Forthcoming *Kop,Bouwen in de archipel. Burgerlijke Openbare Werken in Nederlands-Indie en Indonesie 1800–2000*. 2004. Zutphen: Walburg Pers.
- Wim Ravesteijn dan Marie-Louise ten Horn-van Nispen. “Engineering an Empire : The Creation of Infrastructural Systems in the Netherlands East Indies 1800–1950”. *Indonesia and the Malay World*. No.35. Volume 103. hlm. 273-292.
- Wisnu Subroto, “Sejarah Kota Banjarmasin 1906-1942”. *Tesis*. Program Pasca Sarjana. UGM. 2016.

III. Koran

Algemeen Handelsblad, 4 Maret 1925 ; 2 November 1929; 11 November 1930.

Bataviaasch nieuwsblad, 9 November 1928; 13 Juni 1930; 18 Juni 1931; 18 Juni 1938.

De Indische courant, 28 April 1924; 22 Juli 1926; 11 September 1926; 21 Desember 1926; 18 Januari 1927; 8 Oktober 1929; 9 Desember 1932; 3 Januari 1933.

De Preanger-bode 18 Oktober 1921.

De Sumatra Post, 30 Juli 1926; 24 Oktober 1929; 5 Desember 1930.

Het nieuws van den dag voor Nederlandsch-Indië, 4 Agustus 1908; 19 Februari 1914; 25 Oktober 1919; 14 Januari 1924; 18 April 1924; 26 Desember 1925; 8 Juni 1927; 13 Maret 1928; 4 April 1928; 16 Juli 1928; 6 Januari 1930; 9 April 1932; 10 Maret 1939.

Kompas, tanggal 17 April 2018.

Sociaal-democratisch Dagblad, 23 Juli 1938.

Soerabaijasch handelsblad, 25 Juni 1931; 26 Juli 1934; 13 Maret 1935; 30 September 1937

Sorak! (Sorak Semangat Rakyat Kalimantan), 26 September 1934.